

IV. Recenzje i Sprawozdania

Marek Popielarski

(Uniwersytet Wrocławski)

ORCID: 0000-0001-8807-110X

Sprawozdanie z 3. edycji Szkoły Letniej Teologii Politycznej (Tyniec, 11-18 lipca 2022)

Report from the 3rd edition Summer School of Political Theology (Tyniec, 11th-18th July 2022)

Słowa kluczowe: sprawozdanie; Szkoła Letnia; Teologia Polityczna; Tyniec

Keywords: report; Summer School; Political Theology; Tyniec

Od 11 do 18 lipca 2022 roku odbyła się w Tyńcu już trzecia edycja Szkoły Letniej Teologii Politycznej. Wydarzenie organizowane jest w ramach programu edukacyjnego *Polityka-Religia-Bezpieczeństwo. Konflikt i próby rozwiązania*, realizowanego przez Teologię Polityczną w partnerstwie z Uniwersytetem Warszawskim oraz *Centro Studi Medi* z Genui. Przedsięwzięcie to polega na serii wykładów, dyskusji i pokazów filmowych, które mają możliwie najszerzej przybliżyć uczestnikom¹ główny temat Szkoły Letniej z wielu różnych perspektyw, a przede wszystkim wzajemnych związków między polityką a religią. Tegoroczna edycja została poświęcona wojnie na Ukrainie ocenianej w kontekście różnych krajów lub rejonów świata, którym przeznaczono odrębne dni wydarzenia. W każdym z nich odbywały się przynajmniej dwa wykłady oraz późniejsza dyskusja nad nimi, ponadto pokaz filmu oraz jego omówienie następnego dnia prowadzone przez dra Pawła Grada (PAN). Zakwaterowanie uczestników i wszystkie aktywności w ramach Szkoły Letniej odbywały się w Domie Gości Opactwa Benedyktynów tuż przy klasztorze, dlatego też organizatorzy pragnęli przybliżyć zasady życia gospodarzy tego miejsca poprzez codzienny komentarz do ich klasztornej reguły wygłaszany przez dra Pawła Milcarka, założyciela kwartalnika *Christianitas*.

¹ Kandydatem mógł zostać student każdego stopnia, który nie brał udziału w poprzednich edycjach i pomyślnie przeszedł proces rekrutacyjny mający wyłonić 30 uczestników Szkoły Letniej.

Poniedziałek 11.07.

Pierwszy dzień Szkoły Letniej rozpoczął się późnym popołudniem i ograniczył do rejestracji i przywitania uczestników oraz projekcji filmu Siergieja Łoznicy pt. *Donbas*. Inauguracyjne przemówienie wygłosił ks. prof. Franciszek Longchamps de Bérrier, kierownik Katedry Prawa Rzymskiego na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Jagiellońskiego, który zarysował główny cel wydarzenia jak i szerzej- całej działalności środowiska Teologii Politycznej, czyli opisywania polityki przez pryzmat pojęć religijnych. Ścisłe związki wiary z naukami polityczno-prawnymi w naszej cywilizacji ksiądz profesor okraślił przykładem zapożyczenia zasad interpretacji Biblii z wykładni prawa rzymskiego w średniowieczu, wiążąc to połączenie ze świętym Anzelem, prekursorem teologii scholastycznej. Po tym wystąpieniu kolejnym (i ostatnim) punktem w harmonogramie dnia był pokaz filmu *Donbas*, nakręconego w 2018 roku, przedstawiający życie w tak zwanej Noworosji, czyli na terenach Ukrainy okupowanych przez prorosyjskich separatystów po 2014 roku. Film składał się z odrębnych sekwencji scen, które przedstawiły życie na tych terytoriach. W sposób groteskowy zostało ukazane zakłamanie tamtejszych władz oraz całego systemu administracyjnego narzuconego *de facto* przez Rosję. Siergiej Łoznica, reżyser filmu, przedstawił życie w Noworosji jako przeplatanie się absurdów, bylejakości i pospolitych zbrodni.

Wtorek 12.07. Ukraina. Walka o kształt Europy i porządek świata

Drugi dzień rozpoczął się od panelu dyskusyjnego dotyczącego pomocy Ukrainie i wynikającego z niej nowego rozdziału w relacjach polsko-ukraińskich. W rozmowie brały udział p. Kateryna Sukhomlynova, radna Mariupola, działaczka Maltańskiej Służby Pomocy, p. Joanna Paciorek, współzałożycielka i dyrektorka Fundacji Świętego Mikołaja (wydawcy Teologii Politycznej) oraz p. Jadwiga Emilewicz, była wicepremier i minister rozwoju, a także była minister przedsiębiorczości i technologii. Prelegentki w swoich wystąpieniach skoncentrowały się na opisie przebiegu dostarczania pomocy humanitarnej i związanych z tym trudności w pierwszych miesiącach wojny.

Następnym wystąpieniem był wykład p. Jadwigi Rogoży (analityka Ośrodka Studiów Wschodnich) pt. *Jak wojna zmieniła tożsamość narodu ukraińskiego*. Główną tezą była gruntowna przemiana od 2014 roku, niemal na całej Ukrainie, świadomości historycznej jej mieszkańców (również tych na wschodzie kraju) w kierunku utożsamienia samych siebie jako spadkobierców historii i kultury na wespół anarchicznych wspólnot kozackich. Dotyczy to również stosunku do UPA, który także na wschodnich terenach zmienił się diametralnie- ponad dwukrotnie wzrosła liczba osób oceniających tę formację pozytywnie. Ukraina według

prelegentki odnajduje swoją tożsamość w opozycji do dziedzictwa Rosji, zarówno ZSRR jak i Cesarstwa.

Kolejnym punktem programu był wykład dra Pawła Milcarka na temat Reguły św. Benedykta, pierwszy z pięciu zaplanowanych. Zarysowany został kontekst historyczny powstania zakonu benedyktynów, czyli upadek Cesarstwa Rzymskiego na zachodzie i powstanie o wiele słabszych państw barbarzyńskich. Według dra Pawła Milcarka to właśnie do barbarzyńców była adresowana reguła świętego Benedykta, której szkieletem był rzymski duch harmonii i porządku, mający zostać zaszczerpiony wstępującym do klasztoru przybyszom.

Po tym wykładzie rozpoczęła się dyskusja o obejrzanym wczoraj filmie *Donbas*, którą poprowadził dr Paweł Grad. Zwrócił on uwagę na dwa określenia prawdy w języku rosyjskim- *pravda* i *istina*, jako asumpt do dyskusji nad odrębnością znaczenia tego pojęcia w cywilizacji Zachodu i Wschodu. Prowadzący zwrócił uwagę na teorię, która wskazywałaby na to, że w Rosji niezgodność jakiś twierdzeń z *pravdą* nie musi oznaczać ich niezgodności z *istiną*, rozumianą jako prawda głębsza i wyższa. Zagadnienia te były o tyle istotne w kontekście samego filmu, że głównym problemem ukazany w tym dziele było wspomniane już powszechne zakłamanie separatystycznych władz. Dyskusji zostało poddane na ile reżyserowi zależało na wiernym oddaniu realiów w Noworosji, w jakim stopniu film był groteską, a w jakim ukraińską propagandą.

Następnym punktem programu był wykład dra Tomasza Terlikowskiego (znanego pisarza i publicysty specjalizującego się w tematyce religijnej) pt. *Czy istnieje ukraińska specyfika wschodniego chrześcijaństwa? Teologia, wyznania, spory*. Wykład został poświęcony historii relacji prawosławia ukraińskiego (ruskiego) z rosyjskim (moskiewskim) Na tytułowe pytanie padła odpowiedź negatywna. Po wcieleniu ziem dzisiejszej Ukrainy i Białorusi do Imperium Rosyjskiego przez Katarzynę II ruskie prawosławie zatraciło swoją odrębność wobec prawosławia rosyjskiego. Według prelegenta ten stan rzeczy zaczął się zmieniać dopiero po upadku ZSRR w wyniku rozbudzania ukraińskiej tożsamości narodowej i powstania w 1993 roku Ukraińskiego Kościoła Prawosławnego Patriarchatu Kijowskiego, na bazie którego w 2018 roku został utworzona Prawosławna Cerkiew Ukrainy, ciesząca się uznaniem swojej autokefalii przez patriarchat w Konstantynopolu.

Dzień poświęcony Ukrainie zwieńczyła dyskusja uczestników z dr. Tomaszem Terlikowskim i p. Jadwigą Rogożą dotycząca tematyki ich wystąpień. Najczęściej poruszaną kwestią stały się ewentualne scenariusze końca wojny na Ukrainie i ich skutków dla Polski. Ponadto dr Tomasz Terlikowski uzupełnił swoje wystąpienie konstatacją, że religia nie odgrywa już na Ukrainie dużej roli (podobnie jak w wielu państwach Europy), gdyż społeczeństwo jest

głęboko zlaicyzowane, co zilustrował tym, że wielu Ukraińców nie wie, czy należy do cerkwi podległej Patriarchatowi Moskiewskiemu (Ukraińska Cerkiew Prawosławna) czy autokefalicznej Prawosławnej Cerkwi Ukrainy.

Dzień został zakończony obejrzeniem filmu *Niemilość* w reżyserii Andrieja Zwagincewa, który dotyczył już problematyki następnego dnia Szkoły Letniej.

Środa 13.07. Rosja. Cerkiew w służbie państwa autorytarnego

Pierwszym punktem programu kolejnego dnia była dyskusja na temat *Niemilości*. Wątki, którym poświęcono najwięcej miejsca to motywy biblijne, które przewijały się przez całe dzieło przedstawiające głównie poszukiwanie swojego syna przez jego rozwiedzionych i wrogo do siebie nastawionych rodziców. Prowadzący dyskusję zwrócił uwagę na sportretowanie głównych bohaterów jako Świętej Rodziny *a rebours*, przewijające się kilkakrotnie wątki apokaliptyczne (zapowiedzi końca świata) z równoczesnym ukazaniem realiów życia w Rosji, w tym również tych politycznych.

Następnie dr Paweł Milcarek wygłosił kolejny wykład o regule benedyktyńskiej, tym razem przybliżając cztery rodzaje mnichów wyróżnionych przez świętego Benedykta. Byli nimi anachoreci (pustelnicy), cenobici (mnisi żyjący we wspólnocie, jak benedyktyni), sarabaici (mnisi żyjący bez reguły w prywatnych domach) oraz mnisi wędrowni, którzy nie mają żadnego stałego miejsca. Ostatnie dwa typy spotkały się z dezaprobatą świętego Benedykta ze względu na brak stałego miejsca i podporządkowania się przełożonemu.

Kolejnym prelegentem był p. Piotr Skwieciński (były dyrektor Instytutu Polskiego w Moskwie, korespondent moskiewski kilku czasopism), który wygłosił wykład na temat ideologii putinizmu w Rosji. W czasie swojego wystąpienia poruszył kwestię specyfiki rosyjskiej mentalności w zarządzaniu państwem. Zwrócił uwagę między innymi na to, że korupcja w rosyjskiej administracji jest tak powszechna dlatego, że urzędnik traktuje swój urząd jako swoiste lenno, z którego należy mu się „renta feudalna”. To zdecydowanie przednowoczesne pojmowanie służby państwowej łączy się z prymatem pryncypiów politycznych nad ekonomicznymi, co najjaskrawiej uwidoczniło się w agresji na Ukrainę. Ponadto według p. Skwiecińskiego specyficzne dla rosyjskiej mentalności jest pojmowanie istoty swojej egzystencji jako walki z o utrzymanie imperium z Zachodem, czy to reprezentującym katolicyzm, kapitalizm, czy prawa człowieka. Ten sposób myślenia nie został stworzony przez Władimira Putina, dlatego też według prelegenta to nie Putin zniszczył Rosję, ale to Rosja zniszczyła Putina. Przybranie przez niego maski konserwatysty było konsekwencją liberalizmu na Zachodzie, z którym Kreml chciał wejść w konflikt.

Następne wystąpienie p. Wojciecha Stanisławskiego, specjalisty w dziedzinie historii ZSRR, zostało poświęcone wizjom Rosji w myśli tamtejszych antykomunistów. Przedstawione zostały kolejne fale białej emigracji po rewolucji październikowej. To, na co prelegent zwrócił szczególną uwagę to poparcie dla polityki ekspansji Związku Radzieckiego pomimo krytycznego podejścia do jego ideologii, a ponadto niezrozumienie zdecydowanej większości emigrantów dla tendencji niepodległościowych Białorusi i zwłaszcza Ukrainy. W tym ostatnim przypadku p. Stanisławski zwracał uwagę na postawę Aleksandra Sołżenicyna, który uważał, że wschodni Słowianie powinni być zjednoczeni w rosyjskim imperium jako na charakterystyczną dla rosyjskiej emigracji w ogóle.

Po tym wykładzie odbyła się dyskusja z prelegentami dzisiejszego dnia. Podczas niej pojawił się wątek postawy rosyjskiej Cerkwi wobec wojny na Ukrainie. Z tej p. Skwiecińskiego w tej kwestii można wywnioskować, że jej rola jest w zasadzie analogiczna do białej emigracji. Stanowi ona realną opozycję wobec ateistycznej spuścizny ZSRR, równocześnie w pełni popierając obecne próby odbudowy jego strefy wpływów.

Dzień został zakończony pokazem filmu *Nie patrz w górę* w reżyserii Adama McKay'a, który tematyką związany był z kolejnym dniem Szkoły Letniej.

Czwartek 14.07. Anglosaskie spojrzenie na religię i politykę

Na początku odbyła się dyskusja nad filmem obejrzanym poprzedniego wieczoru, opowiadającym o zbliżającej się do ziemi komecie, której próbę powstrzymania podejmują główni bohaterowie. Zagadnieniem, które stanowiło trzon debaty była rola nauki we współczesnym świecie w powiązaniu ze światem mediów i polityki. Film w groteskowy sposób pokazywał tragiczne konsekwencje, które wyniknęły z instrumentalizowania specjalistycznej wiedzy wybitnych naukowców we współczesnym USA, która staje się narzędziem w rękach rządu i wielkich korporacji. Z drugiej strony uczestnicy dyskusji zauważyli, że to właśnie jej niezwykła wiarygodność we współczesnym społeczeństwie, porównywalna jedynie z dawną rolą religii, pozwala na wykorzystanie jej w ten sposób w celu wzbudzenia zaufania ludzkich mas do swoich działań.

Kolejnym punktem programu było wystąpienie dra Pawła Milcarka na temat harmonogramu dnia w zakonie benedyktynów. Prelegent przedstawił podstawowe założenia świętego Benedykta dotyczące porządku modlitw. Wyróżnił on siedem pór na nie przeznaczonych w celu uczynienia z nich rdzenia życia w klasztorze. Według dra Milcarka główny cel modlitwy został określony w Regule jako zgodność serca z głosem.

Po krótkiej przerwie wykład wygłosił prof. Arkady Rzegocki, Szef Służby Zagranicznej RP, były ambasador w Zjednoczonym Królestwie Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej. Przedstawił on zasady rekrutacji do korpusu dyplomatycznego RP oraz możliwości jakie za sobą niesie. Zaprezentował również swoje osiągnięcia w propagowaniu znajomości polskiej kultury w Wielkiej Brytanii w czasie, gdy był w tym kraju ambasadorem.

Po przerwie obiadowej z wykładem pt. *Religia i polityka w prawie USA i orzecznictwie SN* wystąpił ks. prof. Franciszek Longchamps de Bérier. Opowiedział on o różnych rodzajach relacji jakie mogą zaistnieć pomiędzy kościołem a państwem we współczesności. Zwrócił uwagę na dwie możliwe separacje tych porządków- wrogą i skoordynowaną. Przedstawił podstawowe założenia systemu *common law* w celu lepszego zrozumienia sposobu funkcjonowania wymiaru sprawiedliwości w Stanach Zjednoczonych. Następnie ksiądz profesor skoncentrował się na omówieniu najważniejszych wyroków dotyczących relacji religii i polityki w orzecznictwie Sądu Najwyższego USA- przede wszystkim sprawy trenera Kennedy'ego oraz uchylenie wyroku Roe vs Wade.

Kolejnym punktem programu była dyskusja z prelegentami, w której najważniejszym wątkiem stały się granice wolności religijnej i wolności sumienia, które to ks. prof. Longchamps de Bérier postulował interpretować w sposób możliwie najszerszy. Z kolei prof. Arkady Rzegocki zwrócił uwagę na ogromną rolę promocji rodzimych produktów w polskich placówkach dyplomatycznych za granicą, co jego zdaniem było często zaniedbywane.

Dzień zakończył się projekcją filmu w reżyserii Jasmili Žbanicia pt. *Quo vadis, Aida?*, przedstawiający losy Bośniaków w czasie wojny z Serbią, który dotyczył tematu kolejnego dnia Szkoły Letniej.

Piątek 15.07. Europa. Niemcy. Wartości a interesy

Pierwszym punktem programu był wykład dra Pawła Milcarka, ostatni z cyklu poświęconego regule świętego Benedykta. Prelegent przedstawił najważniejsze mnisze cnoty, czyli pokorę i cichość, opowiedział jakim sposobem według założyciela benedyktynów można je osiągnąć i co w jego regule miało w tym pomagać. Dr Milcarek zauważył również, że rozwijanie w sobie tych cech mogło być szczególnie pożądane w charakteryzujących się wielką gwałtownością i dzikością wiekach ciemnych, natomiast nie wydało mu się oczywistym, że we współczesnych czasach święty Benedykt pod tym względem miałby podobną receptę na uzdrowienie duszy człowieka.

Następnie rozpoczęła się dyskusja na temat obejrzanego poprzedniego wieczoru filmu. Główna bohaterka, Aida, bezskutecznie próbuje ocalić swoich bliskich przed ludobójstwem,

będąc tłumaczką w pokojowych siłach ONZ. Jej wysiłki, polegające na błaganiu różnych decydentów tej misji o uratowanie jej męża i dzieci nie powiodły się. Tematyka dyskusji skoncentrowała się wokół prób wyjaśnienia tytułu filmu oraz postawy Aidy wobec oprawców po wojnie.

Po kilku godzinach, poświęconych między innymi na zwiedzanie klasztoru benedyktynów, uczestnicy Szkoły Letniej wzięli udział w spotkaniu z opatem tynieckim o. Szymonem Hiżyckim, którego wystąpienie dotyczyło sposobów zachowania wewnętrznego spokoju w czasie niepokoїв zewnętrznych. Jako rozwiązanie podawał sposób życia świętego Benedykta w niespokojnych czasach przełomu starożytności i średniowiecza. Po wykładzie była możliwość dyskusji, w czasie której poruszony został między innymi temat wiodącej roli benedyktyńskich mnichów w wyprowadzaniu świata z chaosu we wczesnym średniowieczu poprzez zagospodarowywanie dzikich terenów. Jeden z uczestników Szkoły Letniej zauważył, że w dzisiejszych czasach czymś analogicznym mogłaby być kolonizacja Marsa (sic!) przez ojców benedyktynów, co spotkało się z wielką konfuzją i rozbawieniem zarówno pozostałych słuchaczy jak i prelegenta.

Kolejne wystąpienie należało do dr. Anny Kwiatkowskiej (kierującej działem niemieckim w Ośrodku Studiów Wschodnich)- *Znowu szok i niedowierzanie. Czy dojdzie do rewizji?*. Dotyczyło ono polityki wschodniej Niemiec na przestrzeni ostatnich lat i jej zmiany w wyniku rosyjskiej agresji na Ukrainę. Prelegentka przedstawiła przedwojenne założenia naszych zachodnich sąsiadów polegające na uzależnieniu rozwoju gospodarki od tanich surowców energetycznych z Rosji oraz rewizję tego stanowiska po 24 lutego 2022 roku. Otwartym pozostało pytanie na ile jest to konsekwentna zmiana w polityce naszych zachodnich sąsiadów.

Po przerwie na kolację odbyła się dyskusja z udziałem dr. Anny Kwiatkowskiej oraz prof. Marka A. Cichockiego na temat polityki Niemiec w czasie wojny na Ukrainie. W jej czasie wywiązał się spór między jej uczestnikami o kwestię stosunku niemieckich mediów do Polski. Profesor Cichocki uznawał je za zdecydowanie negatywne, w dodatku podszyte ignorancją, z czym nie zgadzała się dr. Kwiatkowska uważająca tę kwestię za niejednoznaczną.

Dzień zakończył się pokazem filmu *Żegnaj, mój synu* w reżyserii Wanga Xiaoshuaia. Zapowiadał on już kolejny dzień Szkoły Letniej poświęcony państwu wschodnioazjatyckim.

Sobota 16.07. Wschód. Geopolityczna układanka

Po śniadaniu odbyła się dyskusja nad obejrzanym poprzedniego wieczoru filmem. Przedstawił on losy dwóch zaprzyjaźnionych rodzin na przestrzeni kilkudziesięciu lat w tle procesów

politycznych i społecznych w komunistycznych Chinach. Głównym wątkiem poruszonym w dyskusji było odrębne od europejskiego pojęcie winy, która to według prowadzącego dyskusję dra Pawła Grada w chińskiej kulturze nie jest odpuszczana poprzez jej wyznanie i zadośćuczynienie w chrześcijańskim rozumieniu tych pojęć. Została też poruszona kwestia zgodności ukazanych w filmie realiów z rzeczywistością, zapoczątkowana przez uwagi w tej kwestii dra Marcina Przychodniaka, który zauważył, że pewne wydarzenia nie miałyby się prawa wydarzyć w realiach reżimu komunistycznego.

Pierwszy z trzech zaplanowanych na sobotę wykładów wygłosił prof. Marek A. Cichocki (współtwórca *Teologii Politycznej*), na temat europejskich wartości wobec wojny na Ukrainie. Prelegent przedstawił kilka najistotniejszych dla prawa międzynarodowego zasad wywodzących się z kultury Starego Kontynentu, jak suwerenność, prawo do samostanowienia czy brak przemocy w polityce. Wojna na Ukrainie ponownie o tych wartościach przypominała, ukazując kontrast pomiędzy Europą, rozumianą jako przestrzeń wspólnoty aksjologicznej, a Rosją. Prelegent równocześnie zauważył, że cechą charakterystyczną cywilizacji europejskiej jest paradoksalne połączenie niespotykanego w innych cywilizacjach autokrytycyzmu z równie wielkim poczuciem wyższości wobec obcych.

Po przerwie kawowej odbył się wykład prof. Piotra Kłodkowskiego z UJ pt. *Azjatycka Wielka Gra. Indie i Azja Południowa w sporze o kontynentalną dominację w XXI wieku*. Prelegent przedstawił najważniejsze dane polityczne, ekonomiczne i społeczne na temat Indii, a następnie podstawowe założenia indyjskiej polityki zagranicznej. Zaczął od pragmatycznych założeń jako podstawowych dla każdego rządu w tym kraju. Indie mają interesy, a nie sojuszników, realizowane jest to co sprzyja rozwojowi ich potęgi. Zostały przedstawione najważniejsze doktryny geopolityczne tego państwa, ze szczególnym uwzględnieniem rywalizacji z Chinami o wpływy na Oceanie Indyjskim (koncepcja „naszyjnika z pereł”) oraz na lądzie (koncepcja „dłoni i pięciu palców”). W ramach opisu polityki wewnętrznej została zaprezentowana doktryna *nation building* czyli umacnianie narodowej tożsamości poprzez instytucje państwowe, będąca obecnie głównym założeniem władz Indii.

Następnym wykładem było wystąpienie dra Marcina Przychodniaka (specjalisty w polityce Chin, byłego dyplomaty Ambasady RP w Pekinie) pt. *Ograniczenia i wyzwania sojuszu chińsko-rosyjskiego*. Prelegent przedstawił najnowszą historię stosunków dyplomatycznych między tymi państwami, uważając tenże sojusz za jedynie warunkowe rozwiązanie wynikające z doraźnych wspólnych interesów, a nie coś długotrwałego. Przytoczył porównanie obydwu krajów do bokserów stojących do siebie plecami, którzy zapewniają sobie

tym zabezpieczenie od ciosów z tyłu. Ponadto stwierdził, że to porozumienie dotyka jedynie elit politycznych, a nie społeczeństw tych państw.

Kolejnym punktem programu była dyskusja z prof. Kłodkowskim oraz dr. Przychodniakiem. Jej głównym tematem stał się poziom życia i rozwoju demograficznego w południowej Azji. Prof. Kłodkowski powiązał brak systemu emerytalnego w tamtejszych krajach z bardzo dużą dzietnością oraz zwrócił uwagę na niekorzystną pozycję kobiet przy zawieraniu małżeństwa w hinduskiej kulturze, wynikającą z konieczności wpłacenia dużego posagu.

Dzień został zakończony projekcją filmu *Boże Ciało* w reżyserii Jana Komasy, nawiązującego do kolejnego, ostatniego już dnia Szkoły Letniej.

Niedziela 17.07.- Kościół, Polska a sprawa ukraińska

Dyskusja na temat *Bożego Ciała* rozpoczęła się od zagadnienia w jakim stopniu film ten był antyreligijny. Sposób ukazania religii i Kościoła w dziele Jana Komasy został uznany zarówno przez dra Grada jak i zdecydowaną większość uczestników za jednoznacznie negatywny. Opowieść o więźniu, który po wyjściu na wolność udaje księdza przedstawiła instytucjonalny Kościół w Polsce jako impotentny w rozwiązywaniu problemów swoich wiernych.

Ostatni wykład w ramach Szkoły Letniej wygłosił prof. Michał Gierycz z UKSW pt. *Między „szczęskaniem NATO” a „niesprawiedliwą wojną Federacji Rosyjskiej”. O dwóch strategiach politycznego zaangażowania Kościoła.* W swoim wystąpieniu przedstawił podstawowe strategie Stolicy Apostolskiej wobec agresji Rosji. Prelegent starał się wyjaśnić postawę papieża Franciszka wobec tego konfliktu jego ogólnymi założeniami na temat niemoralności wojen w ogóle, co ma prowadzić do niewskazywania jednego prowodyra. Po przerwie obiadowej odbyła się dyskusja z prof. Gieryczem na temat polityki Watykanu wobec Rosji i Ukrainy. W jej czasie zostało między innymi przeprowadzone porównanie reakcji Franciszka z postawą Jana Pawła II wobec inwazji na Irak, która również była negatywna.

Po panelu dyskusyjnym odbyło się oficjalne zakończenie 3. edycji Szkoły Letniej. Jej uczestnicy otrzymali oficjalne certyfikaty, a także upominki, między innymi nr 13 rocznika *Teologii Politycznej* oraz antologię wykładów dotyczących myśli Jana Pawła II.